

Problem dostupnosti orijentalnih rukopisa u Sjevernoj Makedoniji: trenutno stanje i mogući pristupi njegovom rješavanju

Marijana Kavčić

Nacionalna i univerzitetska biblioteka "Sv. Kliment Ohridski" – Skopje
Sjeverna Makedonija
mkavcic.nubsk@gmail.com

Sažetak

Orijentalni rukopisi, koji su neodvojivi dio fonda mnogih muzeja, biblioteka i arhiva, predmet su različitih vidova istraživanja i, na svjetskoj razini, predstavljaju još uvijek nedovoljno iskorišten izvor za proučavanje bogatog islamskog naslijeđa. Stoga je njihova dostupnost, kako u pogledu postojanja kvalitetnog kataloga kao sredstva komunikacije s fondom, tako i u pogledu njihovog prijenosa na drugi medij kao što je digitalni, značajan preduvjet za njihovo nesmetano proučavanje. Digitalizacija rukopisa kao vid njihove zaštite, ali i omogućavanja pristupa na daljinu, nesumnjivo predstavlja značajnu karakteristiku suvremenog upravljanja rukopisnim zbirkama.

Najveća zbirka orijentalnih rukopisa u Sjevernoj Makedoniji nalazi se u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci "Sv. Kliment Ohridski" u Skoplju, s oko 3800 rukopisa na arapskom, osmanskoturskom i perzijskom jeziku. Manje zbirke orijentalnih rukopisa mogu se naći u raznim bibliotekama, područnim arhivima i muzejima.

Rad ima za cilj dati kratki pregled trenutnog stanja katalogizacije i digitalizacije orijentalnih rukopisa u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci, kao i u drugih pet institucija, čija je djelatnost arhivistika i muzeologija, a koje su protekle dvije godine bile predmet istraživanja. Ujedno se dotiče rezultata međuinstitucionalne suradnje koji se odnose na orijentalne rukopise.

Rad ukazuje na glavnu prepreku na putu efikasnije katalogizacije orijentalnih rukopisa i starih knjiga te ističe potrebu za lokalnom i regionalnom suradničkom mrežom orijentalista, kao i za većom regionalnom suradnjom i koordinacijom, naročito kada je riječ o katalogizaciji orijentalnih materijala u COBISS-u.

Ključne riječi: *orijentalni rukopisi u Sjevernoj Makedoniji, Zbirka orijentalistika u NUB "Sv. Kliment Ohridski" – Skoplje, katalogizacija, digitalizacija, međuinstitucionalna suradnja*

Uvod

Pod orijentalnim rukopisima podrazumijevaju se oni koji su pisani arapskim pismom, prvenstveno na osnovna tri jezika islamske civilizacije: arapskom, turskom i perzijskom jeziku. Na ta tri jezika napisana su brojna djela iz različitih oblasti ljudskog znanja, od kojih još mnogi nisu objavljeni i postoje samo u rukopisnom obliku u manjem ili većem broju primjeraka, koji se čuvaju u različitim dijelovima svijeta, u fondovima arhiva, muzeja i biblioteka. U svjetskim okvirima orijentalni rukopisi su predmet različitih vidova istraživanja i predstavljaju još uvijek nedovoljno iskorišten izvor za proučavanje bogatog islamskog naslijeđa.

Za njihovu dostupnost u prvom redu je potrebno postojanje kvalitetnog kataloga koji omogućuje kvalitetnu komunikaciju s fondom, a potom i njihovo preformatiranje kako bi se zaštitili izvornici i istovremeno omogućio nesmetan pristup njihovom intelektualnom sadržaju.

Najveća zbirka orijentalnih rukopisa u Sjevernoj Makedoniji nalazi se u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci "Sv. Kliment Ohridski" u Skoplju. U prvom dijelu rada predstaviti ćemo Zbirku orijentalistika i aktivnosti koje su do sada preuzete u cilju valorizacije njezinih rukopisa kao dijela kulturnog naslijeđa. Detaljno ćemo se osvrnuti na stanje katalogizacije rukopisne građe, kao prve stepenice ka njezinoj dostupnosti, a potom i na do sada poduzete aktivnosti na njezinom preformatiranju.

U nastavku rada prikazati ćemo rezultate dosadašnjih aktivnosti na polju istraživanja orijentalnih rukopisa u drugim institucijama u Sjevernoj Makedoniji za koje smo imali indicije da posjeduju taj vid građe, kao i korake poduzete u cilju omogućavanja pristupa intelektualnim sadržinama rukopisa koji se čuvaju u muzejima.

Zaključno ćemo se osvrnuti na osnovne probleme koji stoje na putu efikasnijeg rješavanja pitanja katalogizacije orijentalnih rukopisa i starih knjiga i ukazati na neka od mogućih rješenja.

Orijentalni rukopisi Nacionalne i univerzitetske biblioteke "Sv. Kliment Ohridski" – Skoplje

Pod orijentalnim rukopisima podrazumijevaju se oni koji su pisani arapskim pismom, prvenstveno na osnovna tri jezika islamske civilizacije: arapskom, turskom i perzijskom. Arapski jezik je svakako najznačajniji kao jezik islama i svete knjige Kur'ana, koji je, s arapskim osvajanjima i kontaktima s drugim civilizacijama, osobito perzijskom, uskoro postao i jezikom znanstvene komunikacije u cijelom islamskom svijetu, od jugoistočne Azije, preko sjeverne Afrike pa sve do Andaluzije. Arapskom jeziku kao jeziku islamske civilizacije uskoro se priključuje perzijski, čiji su klasični autori postali temelj obrazovanja i primjer književnog savršenstva, a potom i turski jezik. Turska ekspanzija svoj vrhunac je doživjela u vrijeme Osmanlija, čiji prodor u Evropu je doprinio daljem širenju islama. Turski jezik tako je postao treći najznačajniji jezik islama, no svakako prvi po političkom značenju (Lewis, 1979: 18-19).

Na ta tri jezika napisana su brojna djela iz različitih oblasti ljudskog znanja, od kojih još mnoga nisu objavljena i postoje samo u rukopisnom obliku u manjem ili većem broju primjeraka, koji se čuvaju u različitim dijelovima svijeta, u fondovima arhiva, muzeja i biblioteka. U svjetskim okvirima orijentalni rukopisi su predmet različitih vidova istraživanja i predstavljaju još uvijek nedovoljno iskorišten izvor za proučavanje bogatog islamskog naslijeđa.

Najveća zbirka orijentalnih rukopisa u Sjevernoj Makedoniji nalazi se u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci "Sv. Kliment Ohridski" u Skoplju, u sklopu Zbirke orijentalistika, koja je formirana 1967. godine u cilju sakupljanja, obrade i čuvanja bogatog islamskog knjižnog naslijeđa. Njezin fond sastoji se od oko 3800 rukopisa, preko 5000 rijetkih knjiga i 9 nekompletnih naslova serijskih publikacija. Fond je najvećim dijelom preuzet od Arhiva Makedonije (današnji Državni arhiv RS Makedonije, u nastavku: DARSM) 1969. godine, a potom se dodatno obogaćivao putem terenskih istraživanja koja su sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća provodili bibliotekari Zbirke.

Rukopisi su jezično podijeljeni u tri zbirke: Zbirka rukopisa na arapskom jeziku, s oko 2600 primjeraka, Zbirka rukopisa na osmanskoturskom jeziku, s oko 1100 primjeraka, i Zbirka rukopisa na perzijskom jeziku, sa 118 primjeraka.

Status orijentalnih rukopisa reguliran je Zakonom za zaštitu kulturnog naslijeđa (*Службен весник на Република Македонија* 20, 2004) koji, u skladu sa čl. 2, u bibliotečna dobra ubraja i “stare rukopise (srednjovjekovne i slavenske ili rukopise na drugim jezicima) koji se odnose na Makedoniju i stare rukopise na drugim jezicima i drugih kultura u Makedoniji koji su nastali do kraja XIX stoljeća”.

Godine 2009, na osnovu prethodno izrađenih elaborata za revalorizaciju kulturnog naslijeđa, tri orijentalne rukopisne zbirke proglašene su kulturnim naslijeđem od posebnog značaja – potkategorija kulturno naslijeđe od isključivog značaja. Kategorizacija se temelji na unikatnosti, starosti, umjetničkoj vrijednosti i značaju orijentalnih rukopisa kao izvoru za proučavanje materijalne istorije knjige i kulturne istorije Makedonije.

Značaj koji orijentalni rukopisi imaju za proučavanje materijalne istorije knjige i bogatog islamskog naslijeđa i kulturne istorije Makedonije zahtijeva njihovu zaštitu i kao fizičkih jedinica (artefakata) i kao intelektualnog sadržaja, uz istovremeno omogućivanje njihovog nesmetanog korištenja i istraživanja.

Rukopisi Zbirke u najvećem broju predstavljaju djela iz oblasti različitih islamskih nauka (tefsir, hadis, fikh i dr.), filozofije, filologije i književnosti. Među njima se mogu naći i djela iz oblasti medicine, astronomije, zoologije i dr. Osim djela koja su se izučavala u medresama, zbog čega su često bila prepisivana i zastupljena su u većem broju rukopisnih primjeraka, Zbirka sadrži i rijetke, a možda i unikatne primjerke koji, iz tog aspekta, zaslužuju dodatna istraživanja. Od najvećeg značaja su svakako rukopisi koji sadrže djela domaćih autora koji su pisali na jednom od tri orijentalna jezika, kao što su, na primjer, turski prijevod Haririjevih Mekama bitoljskog autora Daniša Ahmeda (umro 1898) (v. Bursali 1914–1923, sv. 1: 310) i njegov komentar poetskog divana Sultana Selima, kao i autograf bitoljskog autora Šaha Muhameda (umro 1640) (v. Bursali 1914–1923, sv. 1: 336), čije djelo na arapskom jeziku predstavlja komentar poznatog Halebijevog djela iz oblasti islamskog prava. Od bosanskohercegovačkih autora, Zbirka

sadrži djela Hasana Kafije Pruščaka, Muhameda Musića Alameka, Mustafe Ejuboviće – Šejha Juje, Ahmeda Hatima Bjelopolja i dr.

Osim osnovnog teksta, rukopisi Zbirke često sadrže i različite vidove bilješki i zapisa koji ukazuju na vrijeme i mjesto nastanka određenog djela ili njegovog rukopisnog primjerka, zapise ranijih vlasnika i pečate koji svjedoče o putu koji su oni prošli kroz vrijeme i prostor. Naročito značaj imaju tri rukopisa koja su bila dio osobne biblioteke Isa-bega sina Ishak-bega, poznatijeg kao Isa-beg Isaković (o. 1414–1472), koji je za potrebe medrese i tekije koje je izgradio u Skoplju oko 1469. godine uvakufio brojne zemljišne posjede i dućane, kao i sve svoje knjige, oko 210 naslova u više od 330 svezaka (Елезовић, s. a.). Tri pronađena rukopisa, koji sadrže gotovo identičan zapis o uvakufljenju, za sada predstavljaju jedino što je ostalo od Isa-begove biblioteke iz XV stoljeća (Кавчић, 2023), koja je vjerovatno bila uništena 1689. godine pri prodoru austrijske vojske u Skoplje (Елезовић, s. a.: 35).

Neki od rukopisa značajni su zbog svoje umjetničke izvedbe, koja se prvenstveno ogleda u ornamentici poveza, slikanim ukrasima i iluminacijama, no i u kaligrafskoj izvedbi teksta, korištenju tinti različitih boja, organizaciji bilješki na marginama i sl.

Svi ti elementi, no i mnogi drugi, trebaju naći svoje mjesto u kataloškom opisu rukopisa. Slično kao što vrijedi za staru knjigu (Katić, 2007), kataloški opis jednog rukopisa treba se rukovoditi njegovim različitim aspektima kao predmetom zanimanja pojedinih korisničkih zajednica.

Katalogizaciju orijentalnih rukopisa Nacionalne i univerzitetske biblioteke vršilo je više stručnih lica, iz različitih institucija, u različitim periodima i s različitim pristupima katalogizaciji, tj. s uključivanjem većeg ili manjeg broja elemenata u opis. Počela je u vrijeme kada su rukopisi još uvijek bilo dio fonda Državnog arhiva, gdje je za veći dio arapskih i perzijskih rukopisa arhivista Fetah Ishak napravio rukom pisane opise.

Početak sedamdesetih godina prošlog stoljeća Nacionalna i univerzitetska biblioteka i Državni arhiv počeli su pripreme za zajedničku izradu tiskanog kataloga arapskih, turskih i perzijskih rukopisa, za što je formirana i redakcija na čijem čelu je bio dr. Vančo Boškov, tadašnji docent na Odsjeku za orijentalistiku Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Plan je, na žalost, ostao nerealiziran.

Gotovo 50 godina kasnije, u izdanju NUB “Sv. Kliment Ohridski” – Skopje, svjetlo dana je ugledao Katalog perzijskih rukopisa (Кавчик, 2020), za koji su kao polazna tačka poslužili opisi koje je ostavio Fetah Ishak i Plan za izradu kataloga iz 1974. Ipak, katalog je za svoj izgled i sadržaj u najvećoj mjeri inspiraciju našao u katalogu perzijskih rukopisa Kraljevske biblioteke u Kopenhagenu u Danskoj (Perho, 2014), uz modifikaciju jednog broja parametara i dodavanje novih (Кавчик, 2020: 9-11). U njemu je detaljno opisano 118 rukopisa s ukupno 152 naslova.

Za arapske rukopise do sada su napravljeni spiskovi koji sadrže sljedeće osnovne podatke: ime autora, naslov djela, ime prepisivača, godinu i mjesto prijepisa, signaturu, kratak materijalni opis, predmet rukopisa i zabilješke. U planu je i izrada tiskanog kataloga s detaljnim opisima.

Turske rukopise Nacionalne i univerzitetske biblioteke u Skoplju opisali su Yaşar Aydemir i Abdülkadir Hayber, i to u okviru Kataloga turskih rukopisa u makedonskim bibliotekama, koji je na turskom jeziku objavljen u Ankari 2007. godine (Aydemir i Hayber, 2007).

Osim kvalitetnog kataloga s detaljnim opisima kao prve karike u lancu pristupa ovom vidu građe, od velikog značaja je i njezino preformatiranje, tj. prenošenje na drugi medij, kao što je mikrofilm ili digitalna kopija. Osim omogućavanja dostupnosti intelektualnoj sadržini građe, ovim se procesima smanjuje mogućnost oštećenja izvornika, a ujedno se dobijaju sigurnosne kopije koje su od izuzetnog značaja u slučaju oštećenja, krađe ili uništenja izvornika (Adcock, 2003: 64).

U proteklom stoljeću od fonda Zbirke orijentalistika ukupno 65 rukopisa koji datiraju od XII do XV stoljeća snimljeno je na mikrofilm. Najveći broj rukopisa, njih 3618 (od preko 3800), digitaliziran je 2013. godine u okviru projekta “Rekonstrukcija kulturnog naslijeđa Balkana”, koji je realiziran u suradnji s Institutom “Junus Emre” iz Republike Turske. Projekt je uključio i druge balkanske zemlje: Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, Crnu Goru, Kosovo i Albaniju.

Kao bibliotečno dobro, orijentalni rukopisi se mogu koristiti u digitalnoj formi, uz iznimno korištenje izvornika na temelju pismenog zahtijeva i odobrenja direktora ili ovlaštenog lica (Правилник за членување и користење на услуги во националната библиотека, 2024: čl. 24). Digitalizacija je omogućila da se korištenje izvornika svede na neophodni

minimum, a odgovarajuća briga za digitalne objekte trebala bi omogućiti da intelektualni sadržaj tih rukopisa, koji su fizički, kao i svi drugi organski materijali, podložni propadanju, ostane sačuvan za buduće generacije.

Orijentalni rukopisi u drugim institucijama u Sjevernoj Makedoniji, prema istraživanjima provedenim u 2022–2023. godini

Osim u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci u Skoplju, orijentalni rukopisi i stare knjige mogu se naći i u drugim institucijama, prvenstveno u područnim arhivima i muzejima.

U 2022. godini, na inicijativu višeg kustosa Muzeja RS Makedonije Tatjane Kančevske Smičkovske, napravljen je detaljan uvid u orijentalne materijale Muzeja, uz njihovu evidenciju i izradu potrebne fotodokumentacije. Cilj je bio izraditi detaljne opise rukopisa (za veći dio njih postojali su samo kratki i nepotpuni, rukom pisani opisi), a potom i katalog za izložbu, no taj je projekt, na žalost, ostao nerealiziran.

Tokom 2023. godine, u okviru terenskih istraživanja organiziranih zajedno sa Zbirkom za muzičku umjetnost, provedena su istraživanja u četiri institucije u Sjevernoj Makedoniji za koje su postojala saznanja da posjeduju orijentalne materijale: DARSM – Odjel Bitolj, NU Zavod i muzej Bitolj, DARSM – Odjel Ohrid i NU Zavod i muzej Ohrid. Inicijalni cilj projekta za Zbirku orijentalistika bilo je:

- utvrđivanje faktičkog stanja (broj orijentalnih rukopisa i starih knjiga, njihova sačuvanost, stupanj dokumentacije i obrade) i
- identifikacija starih i rijetkih bibliotečnih materijala i kulturnih dobara,

a krajnji cilj projekta bio je:

- izrada pregleda ili mape orijentalnih rukopisa i drugih orijentalnih materijala i dobara u RS Makedoniji te
- planiranje odgovarajućih budućih projekata na planu evidencije, valorizacije, preuzimanja, otkupa i prezentacije.

Samom terenskom istraživanju prethodilo je dostavljanje anketnih pitanja koja su bila sljedećeg sadržaja:

- Koje od navedenih bibliotečkih materijala posjeduje vaša institucija: rukopisi na arapskom pismu – rukopisi na hebrejskom pismu –

tiskane knjige na arapskom pismu – tiskane knjige na hebrejskom pismu?

- Brojčano stanje navedenih materijala
- Fizičko stanje navedenih materijala
- Način smještaja
- Postojeća dokumentacija
- Lice zaduženo za navedene materijale ili drugo lice za kontakt u instituciji
- Potreba za stručnom pomoći
- Vid potrebne stručne pomoći

Na osnovu prethodno popunjenih anketnih upitnika napravljen je uvid u orijentalne materijale i postojeću dokumentaciju, koja se uglavnom sastoji od starih inventarnih knjiga ili spiskova bez identifikacijskih podataka kao što su naslov ili ime autora. Stoga je tokom uvida napravljena odgovarajuća fotodokumentacija i, u zavisnosti od raspoloživog vremena, spisak s osnovnim podacima, kako za orijentalne rukopise, tako i za tiskane knjige.

U Arhivu u Bitolju tako je evidentirano 58 starih knjiga (ostalo je neevidentirano 13 udžbenika na osmanskoturskom jeziku), među kojima su pronađena i četiri orijentalna rukopisa. Materijali su fotodokumentirani i kasnije u velikoj mjeri identificirani. U Arhivu se čuvaju i četiri pergamentna svitka na hebrejskom jeziku, koje je Arhiv identificirao zahvaljujući suradnji s inozemnim stručnjacima.¹

U Muzeju u Bitolju pronađeno je 10 orijentalnih rukopisa (među kojima su bila četiri konzervirana rukopisa koji su se čuvali zajedno s nekonzerviranim, zbog čega je inicirano njihovo izdvajanje i zasebno pohranjivanje), kao i dvjestotinjak orijentalnih starih knjiga, od kojih je tokom istraživanja fotodokumentirano i evidentirano 143. Rukopisi su isto tako fotodokumentirani, a potom i identifikovani, a tako je učinjeno i s hebrejskim rukopisom na pergamentu iz XVI[?] stoljeća, koji se čuva kao dio stalne postavke Muzeja.²

¹ Svitci potječu iz Portugala iz perioda XIII–XV stoljeća i sadrže dijelove Pete knjige Tore (Ponovljeni zakon) i Haftare (izbor iz Knjige proroka). Zahvaljujem gosp. Goceu Stojanovskom, rukovoditelju DARSM – Odjel Bitolj, na informacijama o ovim materijalima.

² Riječ je o fragmentu za koji je analizom teksta utvrđeno da je dio Prve knjige Tore, Barašit (Knjiga postanka, 25:27–50), u kojem se donosi priča o Jakovu, sinu Izaka i Rebeke.

U Zavodu za zaštitu spomenika kulture i Muzeju Ohrid napravljen je uvid u 113 orijentalnih rukopisa s inventarnim ili drugim brojčanim oznakama. Za njih je napravljena fotodokumentacija i kratak opis u cilju daljnje odgovarajuće identifikacije, koja je u velikoj mjeri potom i napravljena. Isto je učinjeno i za 19 fragmentarnih rukopisa koji su izdvojeni iz ogromnog broja fragmenata koji nemaju nikakvu oznaku i za koje ne postoji nikakva evidencija.

U Arhivu Ohrid napravljen je uvid u dio digitaliziranih rukopisa (91 od ukupno 292),³ pri čemu su prepisani dijelovi teksta potrebni za njihovu identifikaciju (incipit, explicit, naslovi poglavlja i sl.) i napravljen kratak opis. Nije utvrđeno postojanje inventarnih knjiga ni spiskova, a tiskani katalog koji su izradili turski istraživači, koji obuhvaća samo rukopise na turskom jeziku (Aydemir i Hayber, 2007: 536-582), više nije relevantan budući da su tokom digitalizacije rukopisima dodijeljene nove oznake. Utvrđeno je i postojanje velikog broja starih orijentalnih knjiga za koje nismo uspjeli dobiti nikakvu precizniju brojku.

Tokom terenskih istraživanja u Ohridu i Bitolju te prethodnog istraživanja u Muzeju RS Makedonije u Skoplju evidentirano je ukupno 235 rukopisa i utvrđeno postojanje (u digitalnoj formi) još 201 za koje je potrebno da se napravi evidencija. Što se tiče starih knjiga na orijentalnim jezicima, evidentirane su ukupno 252 knjige, no brojka neevidentiranih knjiga vjerovatno je puno puta veća. (Tabela 1)

Tabela 1. Rezultati istraživanja orijentalnih fondova u muzejima i arhivima tokom 2022–2023.

Naziv institucije	Rukopisi evidentirani tokom istraživanja	Stare knjige evidentirane tokom istraživanja
Muzej RS Makedonije	17	4
DARSM – Odjel Bitolj	4	58
NU Zavod i muzej Bitolj	10 (+ 1 fragment na hebrejskom jeziku)	143
DARSM – Odjel Ohrid	91	–
NU Zavod za zaštitu spomenika kulture i muzej Ohrid	113 (+ 19 fragmenata)	–

³ Tokom istraživanja nije napravljen uvid u izvornike, već samo u digitalne kopije dijela rukopisa, digitaliziranih u okviru već spomenutog projekta “Rekonstrukcija kulturnog naslijeđa Balkana”.

Osim ovih institucija, do sada provedena inicijalna istraživanja ukazuju ne to da se dodatni orijentalni materijali nalaze i u sljedećim institucijama: Muzej grada Skoplja, Gradska biblioteka “Braća Miladinovci” – Skoplje, Biblioteka “Isa-beg” – Kondovo, Univerzitetska biblioteka “Goce Delčev” – Štip, Biblioteka Steve Stepanovskog – selo Babino, Demirhisarsko i vjerovatno u još mnogo drugih.

Suradnja s Muzejom RS Makedonije urodila je i dogovorom o besplatnoj digitalizaciji rukopisa koji se predaju na zaštitu Laboratoriji Nacionalne i univerzitetske biblioteke, a u cilju osiguravanja njihove dostupnosti potencijalnim istraživačima u prostorijama Biblioteke.

Zaključna razmatranja

Terenska istraživanja provedena u Bitolju i Ohridu tokom 2023. godine otkrila su da je osnovna prepreka na putu efikasnijeg rješavanja pitanja katalogizacije orijentalnih rukopisa i starih knjiga u RS Makedoniji nedostatak stručnog kadra, što je vidljivo i iz činjenice da u institucijama koje su prethodne dvije godine bile predmet istraživanja orijentalni bibliotečki materijali nisu uopće bili obrađeni ili su obrađeni na inicijalnoj razini.

To ukazuje na potrebu optimalnog korištenja postojećih kadrovskih resursa putem aktivnije i tješnje suradnje orijentalista iz različitih institucija (biblioteka, arhiva, instituta za nacionalnu istoriju i sl.), ne samo na lokalnoj već i na regionalnoj razini, imajući u vidu sličnost fondova koji potječu iz vremena Osmanske imperije. Lokalna i regionalna suradnička mreža orijentalista mogla bi biti od koristi pri dešifriranju relevantnih dijelova orijentalnih rukopisa ili njihovoj identifikaciji, naročito ukoliko je riječ o fragmentima, unikatima ili rijetkim primjercima nekog djela, za procjenu starosti nedatiranih rukopisa, kao i za širenje i razmjenu relevantnih informacija.

Potreba za većom regionalnom suradnjom i koordinacijom naročito dolazi do izražaja prilikom katalogizacije orijentalnih materijala u COBISS-u. Za kvalitetnu katalogizaciju knjiga na orijentalnim jezicima u COBISS-u od ključnog značaja je bio prelazak na Unicode krajem 2021. godine, što je omogućilo nesmetan unos podataka i na arapskom pismu. Do tada se katalogizator mogao osloniti isključivo na manje ili više uspješnu transliteraciju.

Pretražujući koliko je knjiga na osmanskoturskom jeziku obrađeno u COBISS.netu, dobili smo zapanjujuće mali rezultat u odnosu na njihovu vjerovatno puno veću brojnost. Ograničili smo pretragu na period od 1727. godine, kada je osnovana prva štamparija u Osmanskom carstvu, do 1928. godine, kada je arapsko pismo u turskom jeziku zamijenila latinica, kako bi iz pretrage isključili publikacije novijeg datuma koje sadrže tekst i na osmanskoturskom jeziku. U cijeloj zajednici COBISS-a pronađena su samo 834 zapisa, raspoređena na sljedeći način: COBIB.BG – 434, COBIB.SR – 237, COBIB.MK – 94, COBIB.BH – 55, COBIB.CG – 4, COBIB.RS – 3, COBIB.SI – 2, COBIB.AL – 1, COBIB.KS – 0.⁴

U ukupnu brojku spadaju i zapisi koji se odnose na publikacije koje nisu napisane na osmanskoturskom jeziku, već ga samo sadrže, čime broj obrađenih knjiga na tom jeziku postaje još manji. U ukupnom broju od 834 zapisa mogu se, na primjer, naći i sljedeći:

COBIB.SR: *Српска граматика за III и IV разред основне школе у Отоманској царевини* / саставио Љуб. Стојановић, У Цариграду: Штампарија Синова А. Зелића, 1896

COBIB.MK: *Турски буквар са вежбањима и речником* / саставили Спира Хаџи Ристић, Глиша Елезовић, Скопље: Државна штампарија Косовског вилајета, 1910

COBIB.BH: *Вошњаци и Hercegovci u islamskoj književnosti: prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine* / Safvet beg Bašagić, Sarajevo: Zemaljska štamparija, 1912 i *Bilješke iz prošlosti bosanskih katolika i njihovih bogomolja po turskim dokumentima* / napisao i uredio Kemura Sejfuddin Fehmi bini Ali, Sarajevo: Islamska dionička štamparija, 1916.

COBIB.SI: *Der vollkommen und schnelle türkische Selbstlehrer. Eine gründliche u. leichtfassliche Anleitung, die türkische Sprache in kurzer Zeit theoretisch und praktisch lesen, schreiben u. sprechen zu lernen.* Wien: Albert a. Wenedikt, 1853, i *Kriegs Stammbuch der Stadt Wien* / herausgegeben von der Gemeinde Wien. Wien; Leipzig: Berlach & Wiedling, [1917?]

Da u COBISS zajednici postoji ogroman fond “nevidljivih” starih knjiga na orijentalnim jezicima svjedoči i to što se samo u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci u Skoplju čuva preko 5000 fizičkih jedinica od kojih mnoge sadrže

⁴ Podatak je za datum 10. 9. 2024.

adligate, što znači da je broj bibliografskih jedinica daleko veći. U Zbirci orijentalistika, u kojoj se, zahvaljujući mogućnosti unosa na arapskom pismu, s katalogizacijom u COBISS-u otpočelo u martu ove godine, u mjesecu julu je, na primjer, obrađeno ukupno 17 starih knjiga, iz čega su proizašla 32 bibliografska zapisa, gotovo duplo više od broja fizičkih jedinica.

To ukazuje na potrebu za aktivnijim pristupom katalogizaciji orijentalnih starih knjiga u COBISS-u, no i za usaglašavanjem članica COBISS-a oko prakse unosa podataka na arapskom pismu, odnosno transliteracije, a u cilju jednostavnijeg preuzimanja već kreiranih zapisa ili njihovih dijelova te samim tim i brže katalogizacije. Da bi se to postiglo, ključno je uspostavljanje tješnje regionalne suradnje upravo između onih koji rade na katalogizaciji takvih materijala ili odlučuju o načinu njezine realizacije.

Literatura

- Adcock, Edward P. (2003). *IFLA-ina načela za skrb i rukovanje knjižničnom građom*. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo.
- Aydemir, Yaşar i Hayber, Abdülkadir. (2007). *Makedonya kütüphaneleri Türkçe yazma eserler kataloğu*. Ankara: Tika.
- Bursali, Tahir M. (1914–1923). *Osmanlı Müellifleri*. Istanbul: Matbaa-i Amire.
- Елезовић, Глиша. (s. a.). *Турски споменици у Скопљу*. Београд: Родољуб.
- Katić, Tinka. (2007). *Stara knjiga: bibliografska organizacija informacija*. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo.
- Кавчиќ, Маријана. (2023). Ракописите на библиотеката на Иса-бег во Скопје – единствени остатоци од една од првите исламски библиотеки на Балканот. *Гласник* 67(1) 181-194.
- Кавчиќ, Маријана. (2020). *Каталог на персиски ракописи*. Скопје: НУБ “Св. Климент Охридски”.
- Lewis, Bernard (ur.). (1979). *Svijet islama: vjera, narodi, kultura*. Beograd: Jugoslovenska revija.
- Perho, Irmeli. (2014). *Catalogue of Persian Manuscripts*. Copenhagen: Nias Ppress.
- Правилник за членување и користење на услуги во националната библиотека*. (2024). Скопје: НУБ “Св. Климент Охридски”.
- Закон за заштита на културното наследство. (2004). *Службен весник на Република Македонија* 20 (2004).

Accessibility of Oriental Manuscripts in North Macedonia: Current State of Affairs and Possible Solutions to the Problem

Marijana Kavčić

NUL “St. Clement of Ohrid” – Skopje
mkavcic.nubsk@gmail.com

Summary

The Oriental manuscripts, which are an integral part of the holdings of many museums, libraries and archives, are subject of various types of research and, on a world level, represent a still insufficiently used source for the study of the rich Islamic heritage. Therefore, assuring their accesibility by means of a good quality catalog which enables adequate communication with the fund as well as by their transfer to another medium such as digital, is an important prerequisite for their unhindered study. The digitization of the manuscripts as a form of their protection but also as means of their remote access undoubtedly represents a significant characteristic of the modern management of the manuscript collections.

The National and University Library “St. Clement of Ohrid” in Skopje holds the largest collection of the Oriental manuscripts in North Macedonia. It consists of approximately 3800 manuscripts in Arabic, Ottoman Turkish and Persian languages. Smaller collections of the Oriental manuscripts can be found in various libraries, regional archives and museums.

The paper aims to provide a brief overview of the current state of cataloging and digitization of the Oriental manuscripts in the National and University Library as well as in five archival and museology institutions which were subject of research in the past two years. It also touches on some of the results of the interinstitutional cooperation aimed at the Oriental manuscripts.

The paper points to the main obstacle that stands in the way of a more efficient cataloging of the Oriental manuscripts and old books, and stresses the need for local and regional collaborative network of Orientalists and closer regional cooperation and coordination, especially when it comes to cataloging of the Oriental materials in COBISS.

Keywords: Oriental manuscripts in RN Macedonia, Oriental collection in NUL “St. Clement of Ohrid” – Skopje, cataloging, digitization, interinstitutional cooperation